

Dr hab. Małgorzata Jarmułowicz, prof. UG

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Simony Sienkiewicz pt.
Relacje między rdzenną ludnością a wewnętrznymi migrantami.
Studium przypadku z prowincji Moluki (Indonezja)
napisanej pod kierunkiem dr hab. Franciszka Czecha

Waga problematyki zaprezentowanej przez mgr Simonę Sienkiewicz w świetnej (co trzeba powiedzieć od razu) dysertacji pt. *Relacje między rdzenną ludnością a wewnętrznymi migrantami. Studium przypadku z prowincji Moluki (Indonezja)*, jest zdecydowanie większa, niż można byłoby sądzić po jej tytule i po deklaracjach samej Autorki. Rozprawa mgr Sienkiewicz, choć nazwana skromnie „deskryptywnym studium przypadku, które ma przede wszystkim uporządkować i pogłębić wiedzę o szczegółowym problemie na precyzyjnie określonym terytorium” (s. 47), wpisuje się bowiem w arcyważny dyskurs poświęcony samym fundamentom indonezyjskiej państwowości. Na specyficznym przykładzie dystryktu Seram Zachodni w prowincji Moluki Doktorantka przedstawia oto złożone reperkusje jednego z kluczowych programów służących integracji wieloetnicznego i wielokulturowego kraju, jakim stał się zainicjowany już w czasach kolonialnych program transmigracji. Nieprzeceniona wartość ustaleń badawczych Autorki wynika zaś z faktu, że zostały one nakierowane na „najbardziej newralgiczne obszary w relacjach między rdzenną ludnością a migrantami wewnętrznymi, czyli tradycję, religię, władzę i dostęp do zasobów naturalnych” (s. 49). Pozwoliło to Badaczce odsłonić niepokojący rewers oficjalnej tezy, jaka przypisywała programowi transmigracji (zwłaszcza w czasach trzydziestoletnich rządów generała Suharto) dobroczynną funkcję spoiwa heterogenicznych kultur i społeczności indonezyjskich. Skupiona na najtrudniejszych aspektach relacji między autochtonami a wewnętrznymi migrantami, rozprawa mgr Sienkiewicz ujawnia zgoła odwrotny, segregacyjny i konfliktogenny wymiar tego zjawiska, a poprzez bezpośrednie wskazanie źródeł problemów i potencjalnych zagrożeń, jakie z niego wynikają, wzbogaca się o istotny walor prewencyjny (w tym kontekście ważna jest gotowość Doktorantki do kontynuowania badań i prezentacji ich wyników badaczom i społecznościom lokalnym z Seram Zachodniego).

Wewnętrzne migracje w Indonezji interesują Autorkę nade wszystko jako katalizator relacji międzykulturowych (dziwić więc może brak tego kluczowego przymiotnika w tytule rozprawy), a o wadze zagadnienia przekonuje ją nie tylko olbrzymia skala takich przesiedleń (ponad 10 milionów Indonezyjczyków na przestrzeni ostatnich trzech dekad XX wieku), ale też ich przewidywalna nieuchronność w przyszłości. Przypadek Seram Zachodniego jawi się na tym tle wyjątkowo ciekawie, bo obrazuje społeczno-kulturowe konsekwencje transmigracji nasilonej do tego stopnia, że aż odwracającej proporcje liczebności ludności rdzennej (34%) i ludności napływowej (66%). Frapującym skutkiem tego stanu rzeczy jest fakt, że mimo to autochtoni zachowali w relacjach z populacją migrantów pozycję dominującą. Ów paradoks to oczywiście bardzo obiecujące wyzwanie badawcze, o tyle jednak trudne, że analiza uwarunkowań społecznej nierówności stwarza niemal odruchową pokusę ferowania ocen związanych z dyskryminacyjnym charakterem obserwowanej relacji. Autorka rozprawy bardzo dobrze poradziła sobie z tym ryzykiem, akcentując złożoną wielowymiarowość opisywanych zagadnień, oddając głos reprezentantom każdej z grup współtworzących opisywane układy zależności i zachowując neutralność wobec ich racji. Równie duże uznanie budzić musi delikatność i szacunek, z jakimi Badaczka wpisała się w zastane na miejscu normy i obyczaje lokalnej społeczności, a także dojrzała świadomość ograniczeń swojego położenia podczas pracy w obcym kulturowo środowisku.

Daleka od ryzykownych uproszczeń postawa Autorki uwidacznia się również w pierwszym rozdziale rozprawy, w którym przygląda się ona po kolei różnym modelom wielokulturowości i relacji międzykulturowych. W badanym przez siebie przypadku dostrzega nade wszystko jego sytuacyjny, performatywny wymiar, objawiający się poprzez złożoną konfigurację napięć i dynamicznych zależności, co każe akcentować jego empiryczny, a nie normatywny charakter. To zupełnie zrozumiała perspektywa, skoro esencją przeprowadzonych badań są obserwacje poczynione w terenie i narracja samych aktorów badanej sytuacji społecznej, na dodatek obnażająca zaledwie życzeniowy wymiar narodowego motta „jedność w różnorodności”. To również powód, dla którego Badaczka spośród wielu zaprezentowanych ujęć wielokulturowości jako najwłaściwszą dla opisywanego przypadku wybrała bardzo elastyczną i pojemną kategorię relacji międzykulturowych. Do pozostałych, wężiej sprofilowanych ujęć wróci dopiero w zakończeniu rozprawy, rozważając przyczyny, dla których na Seram Zachodnim nie mają większych szans urealnienia modele integracji społecznej bliskie idei z motta narodowego i opisane cukierniczymi metaforami *kue lapis* i *kopi susu*. To również miejsce, w którym z należytą siłą wybrzmi krytyka asekuranckiej postawy państwa, nie mającego dalekosiężnego

planu procesu integracyjnego i przerzucającego odpowiedzialność za jego przeprowadzenie na samo społeczeństwo.

Drugi rozdział rozprawy, *Badania terenowe na Molukach*, uświadamia niemałą skalę wyzwań, przed jakimi staje antropolog prowadzący badania w tak peryferyjnym i słabo rozpoznanym rejonie Indonezji jak Seram Zachodni (zwłaszcza gdy jest młodą, białą kobietą). Tym większy szacunek budzą owoce pracy terenowej Doktorantki w postaci czterdziestu czterech wywiadów i dokumentacji obserwacji uczestniczącej, na których oparła ona swoje pionierskie ustalenia badawcze. Nietrudno uwierzyć, że przecieranie szlaków do tych informacji wymagało rezygnacji ze „zdystansowanej naukowości” i wielokrotnego ulegania przypadkowym sytuacjom, co nie zmienia faktu, że pozyskane tą drogą dane Autorka potrafiła dobrze usystematyzować i poddać nienagannej dyscyplinie wywodu naukowego.

Umiejętność bardzo świadomego profilowania toku myślenia o złożonych i wielowątkowych kontekstach tytułowego tematu ujawnia również kolejny, trzeci rozdział, poświęcony historii Indonezji i Moluków oglądanej z finalnej perspektywy narodowej wspólnoty wyobrażonej. Kolejne fazy dziejów kraju – przedkolonialną, kolonialną i po roku 1949 – Autorka wpisuje w układ wielorakich napięć między tendencjami integracyjnymi i dezintegracyjnymi, układ determinowany przez zmieniające się formy władzy, systemy religijne, uwarunkowania społeczno-kulturowe i relacje ze światem zewnętrznym. Z tego tła wyłaniają się kolejne fazy procesu budowania fundamentów spójnej tożsamości narodowej, bezskutecznego na etapie władzy kolonialnej, gwałtownie przyspieszającego wraz ze wzrostem aspiracji niepodległościowych i osiągającego skrajnie zideologizowane apogeum w czasach reżimu Suharto. Ostrzegawczą puentą tego procesu jest historia bratobójczych konfliktów na tle religijnym i etnicznym, opisana przez Doktorantkę w podrozdziale poświęconym skutkom reform ustrojowych i decentralizacji państwa po odejściu Suharto.

Szczególnie ważną część rozdziału trzeciego stanowi zarys historii Moluków, w którym Autorka rozprawy wykroczyła poza dominującą europocentryczną perspektywę zachodnich badaczy, uzupełniając ją o samodzielnie pozyskaną narrację historyczno-mitologiczną rdzennych mieszkańców. Waga tych ustnych przekazów jest nie do przecenienia zwłaszcza w kontekście zagadnienia symbolicznej własności ziemi, ściśle związanego z lokalnymi mitami założycielskimi (przekonuje o tym również przykład innej moluckiej wyspy, Tidore, którą pod kątem związku między kultem mitycznych założycieli i regułami sprawowania pierwotnej władzy nad ziemią opisała koreańska badaczka Seung-Won Song). Finalizującym rozdział, a równie ważnym kontekstem dla ustaleń zaprezentowanych w dalszej części rozprawy, jest pogłębiona analiza przyczyn i specyfiki moluckiego konfliktu

etniczno-religijnego z lat 1999-2004, przeprowadzona przez Doktorantkę na podstawie własnych badań.

W rozdziale czwartym mgr Sienkiewicz przygląda się społeczno-kulturowym skutkom transmigracji, objaśniając zarazem cele i sposoby realizacji tego programu (zmienne w różnych okresach historii). Problem relacji międzykulturowych kierunkuje jej uwagę zwłaszcza na kwestię podziałów etnicznych i nierówności społecznych, jakie pojawiają się w miejscach osiedlania się migrantów wewnętrznych. Idealistyczne założenia programu, wpisujące się w rządową propagandę wzmacniania poczucia indonezyjskiej tożsamości narodowej, Badaczka konfrontuje z rzeczywistym obrazem życia społeczności migranckich na Molukach, naznaczonym przez dramat pogromów, jakich migranci doświadczyli podczas niedawnego konfliktu z autochtonami. Lokalne konteksty podziałów rysujących się między migrantami i rdzenną ludnością doskonale ilustruje przekrojowy obraz społeczności jawajskiej zamieszkującej wieś Waimital, jakim Autorka zamyka rozdział, jednocześnie przygotowując w ten sposób grunt pod pogłębioną analizę poszczególnych aspektów relacji międzykulturowych w badanym regionie.

Rozdział piąty, *Migranci wewnętrzni i ich pozycja w społeczeństwie*, przesuwa temat transmigracji na płaszczyznę rozważań o relacjach społecznych i przeobrażeniach tożsamości etnicznej migrantów. Akcentując wagę tej tożsamości na Molukach, niesłusznie marginalizowaną przez władze, Doktorantka akcentuje jej indywidualny, kontekstowy charakter, a także wieloznaczność popularnego określenia *orang pendatang* (przybysz), które w badanym rejonie wciąż ma charakter stygmatyzujący. Wielość kategorii migrantów wewnętrznych, wynikająca z różnic w trybie ich osiedlania się na nowym terenie, ze stopnia oddalenia od rodzimego terytorium i z wyznawanej religii, Badaczka rozpoznaje jako zjawisko o charakterze hierarchicznym. Nie broniąc wspólnie swoich praw, migranci sami również przyczyniają się do kulturowego umacniania nierówności, co zostanie uwidocznione w kolejnych rozdziałach rozprawy, skupionych już na studium przypadku z Seram Zachodniego.

Pierwsza z tych uszczegółowionych analiz dotyczy wpływu tradycji, czyli *adatu*, na społeczeństwo wyspy. Autorka rozprawy poddaje oglądowi historyczne przemiany roli tradycji w Indonezji oraz świadectwa i przyczyny jej stopniowego zanikania na Molukach, ale koncentruje się zwłaszcza na problematyczności procesów rewitalizacji *adatu*, który służąc głównie elitom rdzennej ludności, zazwyczaj pogłębia nierówność i podziały społeczne. Jako przykład tradycji wykluczającej migrantów Badaczka przywołuje charakterystyczne dla Moluków sojusze *pela*, natomiast tradycyjne zakazy zwane *sasi* traktuje jak dowód

„inkluzywności lokalnej tradycji w sferach, które nie wiążą się z newralgicznymi kwestiami władzy i ziemi” (s. 164). Podobną niejednoznaczność roli *adatu* w kształtowaniu stosunków między migrantami i rdzenną ludnością ujawnia analiza różnorodnych podejść samych migrantów do tradycji moluckich autochtonów.

Skrupulatność Autorki rozprawy w rekonstruowaniu całej złożoności analizowanych zagadnień ujawnia się także w kolejnym, siódmym rozdziale, w którym zajęła się ona dawnym i współczesnym krajobrazem religijnym Moluków. Jak bowiem dowodzi, również wpływ religii na relacje międzykulturowe mieszkańców Seram Zachodniego jest ambiwalentny, rozpięty między praktykami segregacji religijnej i integracyjnym potencjałem religijnych odłon procesu pokojowego. Ostatecznie Badaczka nie ma jednak złudzeń, że „tolerancja religijna na Molukach ma raczej fasadowy charakter” (s. 194), a religijne resentymenty przenoszą się również na poziom etniczny, co nie może dziwić w sytuacji, w której rdzenna ludność chrześcijańska patrzy z niepokojem nie tylko na liczebną, ale i religijną przewagę muzułmańskich migrantów. Widowym uzasadnieniem tego niepokoju, ale też troski Autorki o skutki dalszego wykluczania migrantów przez autochtonów, jest zamykający rozdział opis muzułmańskiego osiedla *kampung radikal* powstałego we wsi Waimital.

Tematem rozdziału ósmego są napięcia między lokalnymi i państwowymi regulacjami dotyczącymi dostępu do władzy, obecnie zdeterminowane przez nadrzędne prawo przywracające prymat lokalnych tradycji w zakresie struktur organizacji społecznej. Przywołane przez Autorkę historyczne tło zagadnienia, objaśniające genezę wciąż kultywowanej na Molukach tradycji dziedziczenia władzy przez *rajów*, mogłoby pewnie rzucić dodatkowe światło również na kwestię genezy społecznych struktur podległości, jakże jaskrawo zarysowanych w relacjach między współczesnymi mieszkańcami *negeri* i *dusunów*. Na pewno jest to kwestia mniej oczywista niż oczekiwania migrantów, by ich rażąco obniżony status w przestrzeni władzy zaczął wreszcie zbliżać się do standardów demokracji.

Kwestia zdegradowania migrantów z *dusunów* do pozycji obywateli drugiej kategorii powraca również w ostatnim, dziewiątym rozdziale, dotyczącym problemu użytkowania i posiadania ziemi. Istnienie wskazanych przez Doktorantkę nadrzędnych reguł dotyczących własności i zarządzania ziemią (wśród nich dziedziczenie w linii męskiej i wynikający z *adatu* zakaz sprzedaży ziemi obcemu) nie zmienia faktu, że informacje pozyskane z wywiadów znów wskazują na znaczny poziom zróżnicowania sytuacji w poszczególnych wsiach i osadach. Również w tej kwestii o wszystkim przesądzają partykularne napięcia i negocjacje, gdy tymczasem brak jednoznacznych i wspólnych dla wszystkich przepisów

prawa ma potencjał bardzo realnych konfliktów, zwłaszcza w kontekście administracyjnego wymogu legalizacji własności ziemi, za którym nie poszły póki co żadne regulacje dotyczące zasad wytyczania granic działek.

Studium przypadku przedstawione przez mgr Sienkiewicz to przykład bardzo umiejętnego połączenia uogólnionych kontekstów badanego zagadnienia z jego uszczegółowionym, zaobserwowanym na miejscu obrazem. Doktorantka w dojrzały sposób konstruuje myślowy porządek swojego wywodu, dbając zarazem o problemową i tematyczną spójność jego poszczególnych części i o czytelność najistotniejszych wniosków. Szczególną wartością przedłożonej rozprawy jest pionierski charakter badań podjętych przez Autorkę i istotne znaczenie diagnoz, jakie z nich wynikają. Z pewnością dysertacja mgr Sienkiewicz zasługuje na publikację i na trwałe miejsce w dorobku polskich badań kulturoznawczych poświęconych Indonezji.

Wobec powyższego wnoszę o dopuszczenie mgr Simony Sienkiewicz do dalszego etapu postępowania w przewodzie doktorskim.

Martyna Jankowska